

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Programy aktywności lokalnej jako instrument aktywizacji środowiska lokalnego w rozwiązywaniu problemów mieszkańców

Author: Kazimiera Wódz, Krystyna Faliszek, Barbara Kowalczyk, Ewa Leśniak-Berek, Witold Mandrysz

Citation style: Wódz Kazimiera, Faliszek Krystyna, Kowalczyk Barbara, Leśniak-Berek Ewa, Mandrysz Witold. (2010). Programy aktywności lokalnej jako instrument aktywizacji środowiska lokalnego w rozwiązywaniu problemów mieszkańców. "Przegląd Socjologiczny" (T. 59, z. 4 (2010), s. 29-60).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

*KAZIMIERA WÓDZ
KRYSTYNA FALISZEK
BARBARA KOWALCZYK
EWA LEŚNIAK-BEREK
WITOLD MANDRYSZ*
Uniwersytet Śląski

PROGRAMY AKTYWNOŚCI LOKALNEJ JAKO INSTRUMENT AKTYWIZACJI ŚRODOWISKA LOKALNEGO W ROZWIĄZYWANIU PROBLEMÓW MIESZKAŃCÓW

Streszczenie

Celem zaprezentowanych w artykule badań, zrealizowanych przez zespół pracowników Studium Pracy Socjalnej Uniwersytetu Śląskiego, była ewaluacja skuteczności jednego z nowych instrumentów integracji społecznej jakim są Programy Aktywności Lokalnej. W badaniach przeprowadzonych w trzech miastach województwa śląskiego – Bytomiu, Katowicach i Rudzie Śląskiej – poszukiwano odpowiedzi na podstawowe pytanie, czy i w jakim zakresie w analizowanych Programach Aktywności Lokalnej wykorzystywane są metody aktywizujące środowiska i osoby zagrożone wykluczeniem społecznym?

Zaprezentowane studia przypadków – Programy Aktywności Lokalnej realizowane w dwóch dzielnicach Katowic – Nikiszowcu i Kolonii Bagno, w dwóch dzielnicach Bytomia – Bobrek i Rozbark oraz osiedlu Kaufhaus w Rudzie Śląskiej, ukazały słabe i mocne strony tych projektów, warunki, które miały i mają wpływ na ich przebieg oraz ich skuteczność jako instrumentu aktywnej integracji i rozwiązywania problemów społeczności.

Słowa kluczowe: Aktywizacja, wzmocnienie, usamodzielnienie, integracja, organizowanie społeczności lokalnej, przywództwo lokalne, wykluczenie społeczne

1. WPROWADZENIE

Aktywizacja, upodmiotowienie, wzmocnienie, usamodzielnienie, integracja to słowa-klucze, które od momentu przystąpienia Polski do UE i uzyskania dostępu do środków Europejskiego Funduszu Społecznego weszły na stałe do języka oficjalnych dokumentów i programów realizowanych w latach 2004–2006 w ramach Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL.

Celem prezentowanych w artykule badań i ich wyników, zrealizowanych przez zespół pracowników Studium Pracy Socjalnej Uniwersytetu Śląskiego, jest próba ewaluacji skuteczności jednego z nowych instrumentów integracji społecznej – Programów Aktywności Lokalnej (PAL)¹. W działaniach tych wspieranie, pomaganie, ulepszanie ludziom życia ma określoną przestrzeń społeczną, socjalną, przestrzeń wyznaczoną przez zbiorowość terytorialną w postaci różnych osiedli miejskich.

Programy Aktywności Lokalnej adresowane są do konkretnych grup osób funkcjonujących w danej społeczności lub do całej społeczności. W drugim przypadku chodzi o uruchomienie aktywności społeczno-edukacyjnej w oparciu o: partnerstwo lokalne lub publiczno-społeczne instytucji publicznych, takich jak szkoła, ośrodek kultury, biblioteka itp. i organizacji pozarządowych. Kontrakt socjalny, wsparcie rozwoju sektora ekonomii społecznej, zwłaszcza spółdzielczości socjalnej, Centrów Integracji Społecznej i Klubów Integracji Społecznej, jako nowe rozwiązania instytucjonalne, miały stać się elementem nowego, aktywizującego podejścia do pomocy społecznej – czy szerzej – aktywnej polityki społecznej [Rymsza 2004; Szarfenberg 2007].

Program Aktywności Lokalnej jako nowe narzędzie aktywnej polityki integracji społecznej, został wprowadzony w 2008 roku w projektach systemowych realizowanych przez ośrodki pomocy społecznej i powiatowe centra pomocy rodzinie, w ramach Priorytetu VII Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007–2013: *Promocja Integracji Społecznej. Poddziałanie 7.1.1: Rozwój i upowszechnianie aktywnej integracji przez ośrodki pomocy społecznej*. Zgodnie z opracowanymi w Ministerstwie Rozwoju Regionalnego wytycznymi dotyczącymi zasad przygotowania i realizacji projektów systemowych w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, Programy Aktywności Lokalnej mają obejmować działania podejmo-

¹ PAL stanowią istotną część projektów systemowych POKL (realizowanych w latach 2007–2013), wprowadzonych do pomocy społecznej przyjętym w 2006 roku przez Radę Ministrów „Krajowym Programie Zabezpieczenie Społeczne i Integracja Społeczna na lata 2006–2008” (Działanie 2.3.1). Program POKL realizuje priorytety polityki społecznej i zabezpieczenia społecznego UE, zgodnie z kierunkami działań wyznaczonymi przez odnowioną Strategii Lizbońskiej

wane przez instytucje pomocy społecznej, inne jednostki samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe we współpracy z członkami danej społeczności (w tym grupami zagrożonymi wykluczeniem społecznym) na rzecz aktywizacji społecznej i rozwiązywania problemów społeczności lokalnej (typu gminy, dzielnice, sołectwa, wsie)². Adresatami działań podejmowanych w Programach Aktywności Lokalnej mogą być określone grupy zawodowe lub społeczne (np. niepełnosprawni, osoby opuszczające placówki opiekuńczo-wychowawcze, imigranci, bezrobotni i inni klienci pomocy społecznej), zamieszkujące dane terytorium, także mieszkańcy konkretnej ulicy, a nawet bloku. Założono, że skuteczna realizacja takich programów wymaga szerokiej współpracy i koordynacji działań instytucji i organizacji istotnych dla zaspokajania potrzeb społeczności lokalnej. W tym celu powinny być nawiązywane tzw. „partnerstwa lokalne”. Działania w ramach Programu Aktywności Lokalnej, istotne z punktu widzenia prowadzonej w społeczności lokalnej pracy socjalnej, to „działania o charakterze środowiskowym i niektóre instrumenty aktywnej integracji” [Miezejewski 2009].

2. PROGRAMY AKTYWNOŚCI LOKALNEJ A METODY PRACY SOCJALNEJ I PRACY ŚRODOWISKOWEJ

Instrumenty aktywnej integracji oznaczają kompleksowe działania w sferze zatrudnienia, edukacji, ochrony zdrowia i aktywizacji społecznej, których celem jest wspieranie i pomoc osobom znajdującym się w szczególnie niekorzystnej sytuacji życiowej, aby przywrócić im możliwość podjęcia zatrudnienia. Istotna, jeśli nie najważniejsza, rola w realizacji tych działań przypada wykwalifikowanym pracownikom socjalnym, których zadaniem jest docieranie do osób i środowisk najbardziej zagrożonych wykluczeniem społecznym i – we współpracy z innymi służbami i partnerami – podejmowanie działań aktywizujących [Wódcz 2008: 4]. Poprzez nacisk na mobilizowanie partnerów i partycypację społeczną Programy Aktywności Lokalnej nawiązują do jednej z trzech klasycznych metod pracy socjalnej – metody środowiskowej: organizowania środowiska lokalnego (*community organizing*) czy pracy ze społecznością (*community work*)³.

² Por. „Zasady Przygotowania, realizacji i rozliczania projektów systemowych Ośrodków Pomocy Społecznej, Powiatowych Centrów Pomocy Rodzinie oraz Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007–2013”, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2007.

³ Pozostałe dwie metody to: metoda indywidualnego przypadku – case work i metoda pracy z grupą – group work). Taki podział klasycznych metod pracy socjalnej ma znaczenie historyczne. Dzisiaj w pracy socjalnej podkreśla się konieczność całościowego podejścia, łączącego elementy

Praktyka pracy ze społecznością lokalną może być realizowana w ramach różnych podejść i strategii. W literaturze przedmiotu dostępnych jest wiele typologii pracy ze społecznością, poczynając od klasycznej koncepcji J. Rothmana, który wyróżnia trzy modele: model rozwoju lokalnego (*locality development*), model planowania społecznego (*social planning*) i model akcji społecznej (*social action*) [1976] po bardziej rozbudowane typologie, opierające się na zróżnicowanych kryteriach (aksjologicznych, funkcjonalnych, pragmatycznych itp.). Dla przykładu A. Twelvetrees [2002: 2–3] w monografii poświęconej pracy ze społecznością lokalną wyróżnia kilka podejść, porządkując je w siedem bipolarnych kategorii:

- rozwój społeczności (*community development*) versus planowanie społeczne (*social planning*);
- wspieranie aktywności samopomocowej i rozwoju usług społecznych versus podejście nastawione na wywieranie wpływu (*influence approach*);
- ogólna (niespecyficzna) praca socjalna versus specjalistyczna praca socjalna ze społecznością lokalną;
- praca skoncentrowana na procesie (*process oriented*) versus praca zorientowana na efekty (*product oriented*);
- ułatwiająca (*enabling*) versus organizująca (*organising*) rola pracownika socjalnego;
- właściwa praca socjalna (*community work in its own right*) versus praca w społeczności towarzysząca innym formom interwencji (*approach or attitude in other forms of work*);
- płatna (*paid*) versus nieodpłatna (*unpaid*) praca ze społecznością.

W Polsce, podobnie jak w krajach europejskich z bogatymi tradycjami pedagogiki społecznej, do wymienionych metod pracy środowiskowej wypada dodać animację społeczno-kulturalną i edukację środowiskową [Pilch, Lepalczyk 1993].

Oddzielny nurt pracy środowiskowej stanowią działania kompleksowe, określane jako Comprehensive Community Initiatives [CCI], które jednak wykraczają poza tradycyjnie rozumianą pracę socjalną i mieszczą się w obszarze lokalnej polityki społecznej [Kubisach, 1985; Niesporek, Wódz 2003].

W zależności od przyjętego podejścia nieco inaczej definiowane są cele i zadania pracy ze środowiskiem lokalnym. W najbardziej ogólnym znaczeniu praca ze społecznością jest *procesem wspierania ludzi w podejmowanych wspólnie*

trzech tradycyjnie definiowanych metod pracy socjalnej [por. Krogsrud Miley, O'Melia, Dubois 1995, Dumoulin, Dumont, Bross, Masclet 2006].

działaniach na rzecz ulepszenia własnego środowiska [Twelvetrees 2002: 1, tłum. własne K. W.]. Nie podejmując dyskusji terminologicznych, na użytek tego opracowania przyjęto taką właśnie minimalistyczną definicję pracy ze społecznością, mając świadomość wielości możliwych podejść i definicji, do których odwołują się poszczególni badacze czy też praktycy.

W Polsce metoda pracy (socjalnej) ze społecznością nie była dotąd szerzej stosowana w praktyce pomocy społecznej, choć w wielu ośrodkach akademickich kształci się specjalistów w tym zakresie oraz prowadzi badania naukowe w tej dziedzinie [szerzej: Smolinska-Theiss 1991; Pilch, Lepalczyk 1993; Niesporek, Wódz 2003]. Elementy metody środowiskowej, czy szerzej rozumianych metod aktywizacji środowisk lokalnych, odnajdujemy w wielu inicjatywach i projektach pilotażowych realizowanych w Polsce od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku: m.in. w ramach polsko-holenderskiego projektu Mantra COP, oraz programu Centrów Aktywności Lokalnej szeroko propagowanego przez Biuro Obsługi Ruchu Inicjatyw Społecznych BORIS i Stowarzyszenie CAL⁴. Pierwszy ze wskazanych projektów, Mantra COP, realizowany w Gdańsku i w Poznaniu, nie został szerzej spopularyzowany [Blok 2002]. Inaczej program CAL, który zainicjowany w 1997 roku, w krótkim czasie stał się niemal monopolistą w dziedzinie popularyzacji pracy ze społecznością lokalną w ośrodkach pomocy społecznej, domach kultury, szkołach, organizacjach pozarządowych. W roku 2007 „metodę” CAL wdrażało ponad 200 organizacji i instytucji w całej Polsce [Jordan 2007: 61]. Projekt CAL ma charakter eklektyczny, łączy elementy wpierania rozwoju lokalnego (*community development*) z edukacją środowiskową i animacją społeczną, jako praktyczną metodą wdrażania edukacji środowiskowej [Jordan, Skrzypczak 2002: 21–22]. W swoich założeniach, „Model CAL opiera się na kompleksowym wdrażaniu aktywizujących form pracy w środowisku (mapa potrzeb, samopomoc, strategia mobilizowania, partnerstwo, projekt animacyjny) i na ukierunkowaniu jej na rozwój społeczności lokalnych” [www.sieci.cal.org.pl].

Realizowane dzisiaj Programy Aktywności Lokalnej opierają się w znacznej mierze na rozwiązaniach wypracowanych i popularyzowanych przez Stowarzyszenie CAL⁵, tym samym powielają jego zalety i wady w procesie rozwiązywania

⁴ Także w programach: Program Inicjatyw Lokalnych, realizowany w latach 1992–1992 w ramach Phare Social-Economic Development Programme SED, Dialog, realizowany w kilkunastu miastach przez Fundację Rozwoju Demokracji Lokalnej, czy USAID Partnerstwo dla Samorządu terytorialnego [Warowicki, Woźniak 2001].

⁵ Wg P. Jordana, „Ważnym dokumentem, które Stowarzyszenie CAL konsultowało i w którym ma swój wkład merytoryczny, jest krajowy program „Zabezpieczenie społeczne i integracja społeczna

problemów społeczności lokalnych. W Programach Aktywności Lokalnej mogą być wykorzystywane instrumenty aktywnej integracji kierowane do grup osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, takie jak:

- a) organizacja i finansowanie usług wspierających animację lokalną, np. animator lokalny, lider klubu integracji społecznej, *streetworker*;
- b) organizacja wolontariatu, zgodnie z ustawą o działalności pożytku publicznego i wolontariacie oraz kosztów zatrudnienia osoby prowadzącej klub wolontariuszy;
- c) organizacja i finansowanie uczestnictwa w grupach i klubach samopomocowych, w tym kosztów osoby prowadzącej klub lub grupę; oraz
- d) działania środowiskowe, kierowane do całej społeczności, w tym inicjatywy integracyjne obejmujące:
 - edukację społeczną i obywatelską, w tym organizowanie spotkań, konsultacji, działań edukacyjnych i debat społecznych dla mieszkańców;
 - organizowanie i inspirowanie udziału mieszkańców w imprezach i spotkaniach, w szczególności o charakterze integracyjnym, edukacyjnym, kulturalnym, sportowym, ekologicznym czy turystycznym [za Kowalczyk 2009: 267].

3. ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE BADAŃ

Przedmiotem analizy w artykule są wybrane Programy Aktywności Lokalnej, realizowane od 2008 roku w trzech miastach województwa śląskiego: Bytomiu, Katowicach i Rudzie Śląskiej. Wybór programów do badań poprzedziło wstępne rozpoznanie terenu, w którym były realizowane. Kierowano się przede wszystkim kryteriami merytorycznymi, tzn.: poszukiwano Programów Aktywności Lokalnej, które:

- a) są faktycznie wdrażane,
- b) uwzględniają zarówno instrumenty aktywnej integracji, jak i działania środowiskowe, nadto – co oczywiste – uzyskano zgodę kierownictwa ośrodka na przeprowadzenie badań⁶.

na lata 2006–2008”. Dokument jest bliski programowo filozofii Stowarzyszenia CAL w odniesieniu do aktywizacji i integracji mieszkańców i społeczności” [Jordan 2007: 67]. O Projekcie CAL jako „ważnym narzędziu na rzecz integracji lokalnej wspierającym aktywizację społeczną” czytamy również Programie Operacyjnym Kapitał Ludzki 2007–2013 [Program Operacyjny 2007: 52].

⁶ W każdej z realizowanych lokalnych inicjatyw badania przebiegały w nieco innych warunkach, inny był dostęp do niezbędnej dokumentacji, zróżnicowane możliwości prowadzenia wywiadów z osobami zaangażowanymi w realizację projektów i z ich beneficjentami.

Celem analiz było uzyskanie odpowiedzi na kilka zasadniczych pytań, organizujących pracę badaczy i stanowiących dyspozycje do wywiadów z kierownikami części projektów (nie zawsze było to możliwe):

1. Czy i w jakim zakresie w realizowanym PAL obecne są działania na rzecz aktywnej integracji i działania środowiskowe, czy i w jakim zakresie działania te zachodzą na siebie, jaką rolę odgrywają osoby zagrożone wykluczeniem społecznym w działaniach środowiskowych:

- a) czy aktywizacja osób zagrożonych wykluczeniem społecznym polega głównie na podejmowaniu działań dotyczących rozwiązywania ich osobistych problemów przy wykorzystaniu instrumentów aktywnej integracji, czy stosowany jest kontrakt socjalny?
- b) czy osoby zagrożone wykluczeniem społecznym są aktywizowane do udziału w życiu społeczności lokalnej? na czym ta aktywizacja polega? czy jedynie uczestniczą w imprezach, spotkaniach, czy pełnią bardziej aktywną rolę, jaką?

2. W jaki sposób są pozyskiwani liderzy społeczności lokalnej? Jaką pełnią rolę?

3. W jaki sposób są diagnozowane problemy społeczności lokalnej (czy tylko poprzez mapę zasobów i potrzeb)? Czy i w jakim zakresie podejmowane w PAL działania uwzględniają potrzeby zgłaszane przez społeczność lokalną? Czy społeczność lokalna ma wpływ na określanie celów i sposobów działania? W jaki sposób wpływa?

4. W jaki sposób budowana jest współpraca z instytucjami i organizacjami lokalnymi? Czy poprzez nawiązywanie, wykorzystywanie sieci indywidualnych kontaktów przedstawicieli tych jednostek, czy przez tworzenie formalnych rozwiązań? Jakich? Która instytucja/ organizacja lokalna jest najważniejszym partnerem?

5. Jaka jest rola koordynatora PAL? Czy stanowi on centrum, wokół którego koncentrują się działania społeczności lokalnej, czy jest on jedną z wielu aktywnych osób w społeczności lokalnej współpracującą partnersko z liderami społeczności? Jakie są zasadnicze różnice pomiędzy rolą koordynatora, jako profesjonalisty działającego w społeczności lokalnej, a rolą liderów w tej społeczności?

6. Jakie jest najbardziej spektakularne osiągnięcie realizowanego w danym środowisku PAL? Czym dany program różni się od PAL realizowanych w innych ośrodkach? Co jest jego specyfiką?

Poniżej analizujemy cztery zrealizowane projekty aktywizacji społeczności lokalnej w kontekście zasad Programów Aktywności Lokalnej.

4. STUDIA CZTERECH PRZYPADKÓW

4.1. Program Aktywności Lokalnej (PAL) w dzielnicy Nikiszowiec w Katowicach⁷

A. Wstęp

Jednym z ciekawszych Programów Aktywności Lokalnej, realizowanych w ramach projektów systemowych w województwie śląskim jest program realizowany na osiedlu górniczym Nikiszowiec w Katowicach. Program wyróżnia profesjonalne podejście do metody organizowania społeczności lokalnej. Jest przykładem wykorzystania PAL jako metody organizowania społeczności lokalnej, w szczególności modelu rozwoju lokalnego wskazanego w klasyfikacji T. Rothmana [1976]. Uwagę zwracają niektóre sposoby realizacji najważniejszych założeń tego modelu w konkretnych działaniach podejmowanych w Nikiszowcu, np.: przywrócenie społeczności jako całości jej zdolności do samodzielnego rozwiązywania własnych problemów oraz aktywizacja jak największej liczby osób, grup, instytucji wokół wspólnych celów i zadań [Rothman, za Wódz 1998:152].

Specyfiką PAL w Nikiszowcu jest również stała obecność w programie tradycji śląskiej i lokalnej „nikiszowieckiej”. Podejście takie sprzyja rozwijaniu w mieszkańcach poczucia przynależności do zbiorowości i wzmacnia procesy identyfikacyjne, które są ważne dla kształtowania motywacji prospołecznej i zachowań korporacyjnych [Wódz 1998: 155].

Głównymi realizatorami PAL w Nikiszowcu są dwaj pracownicy socjalni: koordynator programu⁸ oraz asystent koordynatora programu.

B. Nikiszowiec – charakterystyka terenu

Nikiszowiec to zabytkowa dzielnica Katowic, której historia datuje się na 100 lat. Jest to zwarty, unikatowy na skalę europejską układ urbanistyczny, którego centrum stanowią Kościół św. Anny i Kopalnia „Wieczorek”. Liczy obecnie około 3500 mieszkańców. W okresie powojennym odnotowano tutaj silne mieszanie się kultur. Wskutek procesów transformacji ustrojowych, demokratyzacji życia

⁷ Opracowanie Programu B. Kowalczyk

⁸ Koordynatorem PAL w Nikiszowcu jest długoletni pracownik MOPS Katowice, przez cały okres pracy zawodowej związany z dzielnicą Nikiszowiec, stosujący w pracy, jeszcze przed 2008 rokiem, metodę pracy ze społecznością lokalną. Jest rozpoznawalny w środowisku i cieszy się zaufaniem wielu osób pełniących ważne funkcje w dzielnicy. Cytaty wypowiedzi koordynatora pochodzą z wywiadu przeprowadzonego z nim w sierpniu 2010 roku.

i restytucji gospodarki rynkowej zmalała atrakcyjność górnictwa. Opiekuńcza rola państwa w okresie socjalistycznego wobec mieszkańców związanych z górnictwem skutkuje dzisiaj w społeczności lokalnej postawami roszczeniowymi i niechęcią do podejmowania wysiłku w celu poprawy własnej sytuacji życiowej (np. zainteresowanie zdobywaniem nowych kwalifikacji zawodowych i samodzielne poszukiwania pracy). Nikiszowiec postrzegany jest dzisiaj jako dzielnica niebezpieczna ze względu na nasilenie przestępczości (szerzą się wandalizm: wybijanie szyb, podpalanie koszy na śmieci, kradzieże [*Dziennik Zachodni*, 25.04.2008]).

Dzielnica ma jednocześnie bogate tradycje aktywności obywatelskiej. W okresie międzywojennym na terenie osiedla wiele organizacji społecznych propagowało kulturę polską i rozwijało działalność kulturalno-oświatową: Towarzystwo Gimnastyczne Sokół, Chór męski im. Stanisława Moniuszki, Chór mieszczański Wolność, Towarzystwo Czytelni Ludowych i Związek Harcerstwa Polskiego. Po inwazji Niemiec hitlerowskich, zacierając ślady polskości tych ziem likwidowano polskie instytucje i organizacje. Po II wojnie światowej organizacje te nie odrodziły się i zamarła aktywność obywatelska. Pewnym wyjątkiem jest powstała w 1947 roku, działająca do dziś grupa malarzy naiwnych, znana pod nazwą Grupa Janowska (najwybitniejszy przedstawiciel Teofil Ocieпка). Z początkiem lat 90. ożywiła się działalność mieszkańców Nikiszowca. Utworzono Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Giszowca, Nikiszowca i Janowa oraz Stowarzyszenie „*Razem dla Nikiszowca*” [Teofiliska 2007].

C. Włączanie społeczności lokalnej w realizację PAL

Podstawą działań w społeczności lokalnej Nikiszowca jest współpraca profesjonalnych organizatorów społeczności lokalnej z lokalnymi liderami. Zdaniem koordynatora programu PAL w Nikiszowcu: *Najważniejszym zadaniem jakie (...) stoi przed osobami zajmującymi się organizowaniem społeczności jest pozyskanie prawdziwych, naturalnych liderów lokalnych. Lider lokalny w rozumieniu potocznym to na ogół osoba funkcyjna, ważna, pełniąca znaczące lokalne funkcje (radny, proboszcz, dyrektor szkoły, lokalnej firmy etc.). Nam jednak chodzi o „zwykłe” osoby, które (...) mają cechy lidera, cieszą się szacunkiem mieszkańców, mają rzeczywistą chęć i gotowość do działania społecznego. Szukamy tych osób, szkolimy je, przygotowujemy do pełnienia roli lidera, pomagamy realizować też ich własne pomysły. Nasi liderzy szkolą się już w profesjonalnych programach wsparcia liderów, uczestniczą aktywnie w spotkaniach społeczności, samodzielnie realizują różne przedsięwzięcia społeczne, są samodzielnymi w kontaktach*

z instytucjami. Inicjują akcje społeczne. A u nas mają miejsce, w którym mogą uzyskać wsparcie w konkretnej sytuacji, mogą upewnić się, że dobrze działają, mogą zorganizować spotkania itp.

Pozyskiwanie liderów lokalnych nie jest zadaniem prostym, wymaga „dobrego osadzenia” w społeczności lokalnej, stosowania różnych metod. *Dotarcie do liderów wymaga dobrej znajomości społeczności. Dla nas to naście lat pracy w środowisku i silne relacje rodzinne. Poza tym – badania ankietowe, wywiady z osobami funkcyjnymi, przysłuchiwanie się ludziom w sklepie, na przystanku, na placach. Trzeba być aktywnym, „wychodzić na dzielnicę”. Trzeba mieć też „nosa” do ludzi”. Trzeba być gotowym na zupełnie inne relacje niż normalne urzędnicze.* W Nikiszowcu wykorzystano w tym celu lustrację terenową, obserwację terenu, wywiady z informatorami społecznymi, sondaże opinii, obserwację uczestniczącą, rozmowy z przedstawicielami organizacji lokalnych [Wódz 1998: s. 154].

Ważne są także relacje pomiędzy liderem a profesjonalnym organizatorem społeczności lokalnej. Zdaniem koordynatora PAL: *dobry lider to osoba wymagająca, angażująca (...) przez którą tak naprawdę dociera się do członków społeczności (...) prawa ręka organizatora społeczności, a docelowo może go zastąpić.* Wszystkie działania społeczne w Nikiszowcu realizowano z udziałem i poprzez liderów.

Rola profesjonalisty działającego w społeczności lokalnej, tzn. koordynatora programu, jest inna. To osoba *...która daje możliwość zbierania się, rozmawiania w sprzyjającej atmosferze. Bywa mediatorem i moderatorem. Pomaga w realizacji indywidualnych pomysłów mieszkańców. Jest łącznikiem z instytucjami lokalnymi i miejskimi, tłumaczem pomagającym się porozumieć i przełamywać stereotypy, osobą zarządzającą centrum aktywności (miejsce spotkań, dostępne urządzenia biurowe, dostęp do wiedzy o sposobach rozwiązywania problemów, pozyskiwania funduszy itp. itd.). Profesjonalizm polega na niewidoczności. Koordynator działa wg planu, ma bardziej obiektywne spojrzenie na społeczność, bardziej chłodne. I kiedyś zakończy swoją „misję” albo przeformułuje ją i zacznie coś nowego.* Rola koordynatora jest zbliżona do roli animatora społecznego w koncepcji Centrów Aktywności Lokalnej⁹ i w projekcie „Budujemy nowy Lisków”¹⁰. Animator społeczny inicjuje, wspiera działalność wielu lokalnych grup, koalicji, ruchów społecznych.

⁹ Szerzej na ten temat w poradniku *Kim jest animator społeczny* [red] Hercel P., Skrzypczak B. 2006.

¹⁰ Więcej na ten temat w poradniku *Animator skuteczny, Poradnik dla wszystkich, którzy chcą coś zmienić w społeczności lokalnej* [red] Czerkawska M., Mika. K., FISPP Warszawa 2008.

D. Monitoring wizyjny

Analiza ankiet zrealizowanych w lipcu i w sierpniu 2008 roku wśród mieszkańców Nikiszowca ujawniła, że ważnym problemem dla członków społeczności jest bezpieczeństwo osób starszych. W trakcie spotkań z członkami społeczności lokalnej ustalono, że najlepszym rozwiązaniem problemu byłoby zainstalowanie monitoringu wizyjnego w dzielnicy. Ponieważ władze samorządowe, bagatelizowały problem, chociaż dzielnica została uznana za jedną z najmniejbezpiecznych w Katowicach, mieszkańcy Nikiszowca postanowili sami rozwiązać problem. W celu poprawy wizerunku dzielnicy i zgromadzenia środków finansowych na założenie monitoringu zorganizowano jarmark. *Pomysł z jarmarkiem był spontaniczny* – mówi jedna z jego organizatorek. Zaczęli od planowania. Proboszcz lokalnej parafii udostępnił salę oraz plac przed kościołem, mieszkanki Nikiszowca upiekły ciasto, strażacy zapewнили kuchnię polową. Na jarmarku mieszkańcy sprzedawali własne wyroby, licytowali przedmioty przekazane na ten cel przez znanych ludzi regionu. Jarmark stał się okazją do pokazania przywiązania mieszkańców do dzielnicy, zaprezentowania rodzimej twórczości artystycznej, kulinarnej, pokazania kultury śląskiej, nadal pielęgnowanej w wielu nikiszowieckich domach. W kolejnym roku odbył się drugi jarmark pod hasłem „*Żur, wodzionka i Balkan*”¹¹. Zorganizowano happening – zainscenizowano nikiszowieckie mieszkanie, w którym przygotowywano i spożywano „*śląski lobiod*”. *Mimo swojej niedługiej tradycji jarmark stał się jedną z wizytówek tej pięknej dzielnicy i jej aktywnych mieszkańców, którzy chętnie włączają się w organizację* – mówi jedna z mieszkanek, pomysłodawczyni i organizatorka jarmarku. W trakcie tego jarmarku Prezydent Katowic obiecał, że będą montowane pierwsze kamery monitorujące dzielnicę.

E. Zmiany w społeczności lokalnej

Program PAL w Nikiszowcu trwa dopiero trzy lata, ale są już widoczne zmiany w społeczności lokalnej, m.in.: rozszerzenie działań na rozwój gospodarczy dzielnicy, wzrost samodzielności liderów, wzrost wsparcia dla działań obywatelskich. W kolejnej jego edycji planuje się zwiększenie przedsiębiorczości mieszkańców Nikiszowca, m.in. w ramach sektora ekonomii społecznej. II Jarmark Nikiszowicki przyczynił się do wzrostu aktywizacji społecznej, w tym zawodowej, mieszkańców, także osób szczególnie zagrożonych margi-

¹¹ Wodzionka to tradycyjna śląska potrawa przygotowywana z suchego chleba i wrzącej wody. Balkan – to dawna lokalna darmowa kolejka wąskotorowa, organizatorzy jarmarku tak nazwali środek płatniczy, którym posługiwano się realizując zakupy.

nalizacją społeczną. Nawiązano kontakt z Wirtualnym Inkubatorem Gospodarki Społecznej, działającym w strukturze Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej, który zajmuje się propagowaniem idei ekonomii społecznej, w szczególności spółdzielni socjalnych.

Włączenie do metody organizowania społeczności lokalnej działań na rzecz jej rozwoju ekonomicznego poprzez inicjowanie przedsiębiorczości lokalnej, to możliwość „*tworzenia w obrębie społeczności lokalnej trwałych miejsc pracy, dających zatrudnienie członkom społeczności lokalnej, a jednocześnie tworzącym infrastrukturę instytucjonalną, której beneficjentem jest cała społeczność.*” [Niesporek, Wódz 2003 126]

W kolejnych latach realizacji Programu widoczny jest wzrost samodzielności liderów, co przejawia się to w ewolucji odejścia do liderów lokalnych. Od ich kształcenia w pierwszym roku działania programu, do wzmacniania działających i poszukiwania nowych w drugim, aż do zwiększania samodzielności nie tylko pojedynczych liderów, ale również budowania bardziej trwałej podstawy działania społeczności lokalnej poprzez wzmacnianie lokalnych organizacji pozarządowych w trzecim roku.

Wzrost roli liderów i lokalnych organizacji pozarządowych przejawia się również w pojawieniu się i umacnianiu nowego elementu w PAL w Nikiszowcu – wsparcia logistycznego i – co szczególnie ważne – finansowego inicjatyw lokalnych.

Najciekawsze inicjatywy realizowane w ramach PAL w dzielnicy Nikiszowiec to cykliczne imprezy: Jarmark na Nikiszu; Europejskie Święto Sąsiadów; Odpust U Świętej Anny. Wydarzenia te stają się nową tradycją społeczności lokalnej.

F. Podsumowanie

W ciągu niespełna dwóch lat mieszkańcy Nikiszowca zasłużyli na miano najaktywniejszej społeczności lokalnej Katowic. *Nikiszowiec* – zdaniem jednego z senatorów katowickich – *to ostoja spokoju i perła architektury Katowic, każde działanie służące jego promocji jest potrzebne. To bardzo dobrze, że nikiszowianie potrafią się zorganizować.* I konkluduje: *Od lat wiele mówi się o społeczeństwie obywatelskim. Budują je politycy, media, naukowcy. Receptą na sukces mają być wielkie plany i kompleksowe projekty. Tymczasem podstawą społeczeństwa obywatelskiego są małe wspólnoty, suwerenne w myśleniu i autonomiczne w działaniu, same określające swoje potrzeby i szukające sposobów ich zaspokojenia. Wiele wskazuje na to, że to właśnie dokonuje się na naszych oczach na Nikiszowcu.*

4.2. Program Centrum Aktywności Lokalnej Szopienice – Kolonia Bagno¹²

A. Wstęp

Od 1 czerwca 2008 r. w ramach projektu systemowego Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Katowicach pod tytułem „Damy radę – program aktywizacji zawodowej i społecznej w Katowicach” realizowany jest Program Centrum Aktywności Lokalnej (PCAL) Szopienice, którego istotną częścią są działania prowadzone w osiedlu Bagno. Głównym celem programu jest wspieranie i aktywizowanie mieszkańców na rzecz poprawy warunków życia w miejscu zamieszkania oraz integracja osób zagrożonych wykluczeniem społecznym ze środowiskiem lokalnym. Istotą podejmowanych działań jest objęcie nimi całych rodzin wraz z ich najbliższym otoczeniem społecznym.

B. Szopienice – charakterystyka terenu

Szopienice to dzielnica Katowic położona ok. 8 km od centrum miasta, licząca ok. 17900 mieszkańców. Charakteryzuje się szczególnie dużym nasileniem niepokojących zjawisk społecznych, wśród których za najważniejsze uznaje się długotrwałe bezrobocie oraz nadużywanie alkoholu przez dorosłych i młodzież. W wielu rodzinach uzależnienie od pomocy społecznej oraz negatywne wzorce funkcjonowania społecznego przekazywane są z pokolenia na pokolenie. Mieszkańcom Szopienic generalnie brakuje pozytywnych wzorów do naśladowania w sferze aktywności zawodowej, w sposobach spędzania czasu wolnego, a także motywacji do działania w jakiegokolwiek sferze życia. Bardzo duża liczba dzieci z szopienickich szkół (zwłaszcza z rodzin korzystających z pomocy MOPS) ma trudności z nauką.

Wskazane wyżej problemy dotyczą szczególnie mieszkańców jednego z osiedli w Szopienicach, określanego jako Kolonia Bagno. To niewielkie osiedle, liczące tylko ok. 170 mieszkańców, obejmuje trzy bloki mieszkalne, z licznymi lokalami socjalnymi, zamieszkiwanymi przez osoby z wyrokami eksmisyjnymi. Społeczność boryka się z wysokim bezrobociem, alkoholizmem i ubóstwem, które są podstawową przyczyną ich pogłębiającej się marginalizacji społecznej.

C. Punkt wyjścia – diagnoza problemów w Kolonii Bagno

Działania w oparciu o CAL zapoczątkowała w Szopienicach pracowniczka socjalna MOPS, rozpoczynając pracę z całą społecznością, nie tylko z podopiecz-

¹² Opracowanie Programu autorstwa K. Faliszek.

nymi pomocy społecznej. Punktem wyjścia były badania diagnostyczne, realizowane w ramach projektu PCAL Szopienice, które miały charakter całościowy. Do wszystkich mieszkańców osiedla skierowano pytania o odczuwane przez nich trudności i problemy w codziennym funkcjonowaniu i na tej podstawie zidentyfikowano – obok znanych już kwestii bezrobocia, alkoholizmu i ubóstwa – potrzeby społeczności widziane oczami ich mieszkańców. Impulsem do działania było skojarzenie zgłaszanej przez mieszkańców potrzeby zorganizowania placu zabaw dla dzieci (w osiedlu zamieszkuje duża liczba rodzin z małymi dziećmi) z ogłoszonym przez Tygodnik „Przekrój”, Provident Polska oraz Stowarzyszenie Centrum Wolontariatu z Warszawy ogólnopolskim konkursem pod nazwą „TAK! Pomagam” na dofinansowanie lokalnej inicjatywy społecznej.

D. Działania na rzecz aktywizacji społecznej

Mieszkańcy, zachęteni przez pracowniczkę socjalną i przy jej wsparciu, sami napisali projekt „Bezpieczne dziecko” i wygrali konkurs, uzyskując dotację w wysokości 4 000 zł na stworzenie placu zabaw. Udało się również pozyskać pomoc sponsorów, którzy kupili piasek, farby, kwiaty, drzewka i karuzelę. Jedna z pobliskich szkół udostępniła kserokopiarkę oraz zapewniła mieszkańcom swobodny dostęp do Internetu. Docenić należy ponadto zebranie przez mieszkańców osiedla środków własnych, które choć są niewielkie (ok. 100 zł), świadczą o staraniach i motywacji do działania. W wyniku wspólnej pracy wysprzątało i uporządkowano zaniedbany skwerek pomiędzy budynkami, pomalowano klatki schodowe, zasadzono trawę i kwiaty, urządzono duży, wysypany piaskiem plac zabaw, klomby, ustawiono ławki, a nawet ozdobny postument w kształcie fontanny. Najaktywniejsi mieszkańcy samodzielnie przekopali ziemię, sprząтали, malowali, sadzili kwiaty i dawali przykład innym sąsiadom, którzy z czasem również przyłączali się do pracy w poczuciu tworzenia czegoś sensownego dla dobra wszystkich. Zmiany na podwórku zmobilizowały mieszkańców do porządków we własnych mieszkaniach, na klatkach schodowych i w piwnicach, w których znalazło się wiele zapomnianych przedmiotów, wykorzystanych przy urządzeniu skwerku i placu zabaw.

Wygrany konkurs, otrzymanie dotacji i urządzenie własnymi siłami przyjemnego miejsca do spędzania czasu (nie tylko dla dzieci, dla wszystkich) odegrało bardzo ważną rolę pozytywnego wzmocnienia w procesie odzyskiwania motywacji do własnej aktywności społecznej przez mieszkańców osiedla. To był pierwszy, kluczowy krok do zmiany ich postaw i sposobu przystosowania

do rzeczywistości, do ograniczenia syndromu wyuczonej bezradności, który jest nierozdzielnie związany z procesem wykluczenia społecznego.

Zwieńczeniem podjętych działań, a zarazem następnym krokiem w aktywizacji mieszkańców, było zorganizowanie w czerwcu 2008 roku Wielkiego Festynu na Małym „Bagnie”, podczas którego zaprezentowano działania podjęte w osiedlu oraz dokonano uroczystego otwarcia placu zabaw. Uczestnicy festynu mogli zobaczyć pozytywne zmiany wizerunku osiedla, docenić zaangażowanie i pracę jego społeczności oraz – co równie ważne – zmobilizować się do podobnych działań we własnym otoczeniu. Dodatkowym celem festynu była promocja trzeźwego stylu życia poprzez pokazanie, że można się doskonale bawić i ciekawie spędzić czas wolny bez alkoholu. Odniesiony sukces zaowocował kolejnymi inicjatywami i działaniami. Zorganizowano:

a) drugi trzeźwościowy festyn rodzinny na Bagnie w 2009 roku; obok mieszkańców w jego organizacji brali udział: Uczniowski Klub Sportowy, Hutniczo-Górnicza Spółdzielnia Mieszkaniowa, Stowarzyszenie Horyzont, Stowarzyszenie Unikat. Na podkreślenie zasługuje jednak duże zaangażowanie mieszkańców osiedla, grupy lokalnych liderów oraz wolontariuszy. Program artystyczny festynu wzbogacił amatorski teatr uczestników zajęć integracyjno – edukacyjno – kulturalnych;

b) pierwszy amatorski turniej tenisa stołowego – przy wsparciu pracowników PCAL;

c) imprezę dla dzieci „Mikołaj na Bagnie”;

d) grupę muzyczną „Szopienickie Perły” wspólnie z mieszkańcami innych ulic, która w konkursie „Szopienicki Talent” zajęła pierwsze miejsce; obecnie występuje na festynach lokalnych oraz imprezach miejskich, mieszkańcy sami ułożyli dla niej kilka piosenek;

e) powołano lokalną amatorską grupę teatralną;

d) wzrost aktywności na rzecz środowiska młodzieży zamieszkującej w osiedlu: udział uczniów szopienickiego Gimnazjum nr 13 w imprezie „Pomaluj swój świat”, w Wystawie Kiczu i akcji wydawania odzieży dla potrzebujących.

E. Uczestnicy programu realizowanego w Kolonii Bagno

Wiele funkcjonujących w osiedlu (lub w jego sąsiedztwie) instytucji i firm wspiera i sponsoruje działania mieszkańców Bagna – m.in. spółdzielnia mieszkaniowa, Urząd Miasta (niezależnie od działań MOPS), Zespół Szkół Gastronomicznych, liczne stowarzyszenia i prywatne firmy (m.in. budowlano-remontowa). Bardzo ważną rolę w aktywizacji mieszkańców Bagna odegrała lokalna liderka.

Po wstępnym rozpoznaniu sytuacji w Osiedlu nawiązała współpracę z osobą posiadającą wszelkie predyspozycje do tej roli – miejscową dozorczynią, osobą dobrze znaną w okolicy, z którą liczą się mieszkańcy. Udało się jej zmobilizować do działania grupę około 20 osób, jeszcze zanim została zakwalifikowana do szkolenia dla liderów.

Zmiana wizerunku osiedla spowodowała, że Bagno stało się przykładem i wzorem (a nawet obiektem swego rodzaju zazdrości) dla mieszkańców innych części Szopienic, co dodatkowo mobilizowało mieszkańców do dalszego działania.

Działaniami środowiskowymi w osiedlu objęci są przede wszystkim klienci pomocy społecznej i ich rodziny, oraz pozostali mieszkańcy Kolonii, bo niewielkie rozmiary osiedla oraz jego specyfika tworzą swoistą enklawę biedy i wykluczenia społecznego. Większość aktywności skierowana jest do całej społeczności, chociaż oczywiście nie wszyscy są chętni, by w nich uczestniczyć. Z upływem czasu udaje się jednak angażować do działania coraz więcej osób, które – początkowo niechętne i nieufne – powoli, pod wpływem zachowań innych, przełamują swój opór, dostrzegają sens i pozytywne rezultaty włączania się do wspólnych akcji. Jest to możliwe również dzięki długotrwałemu i stałemu wsparciu pracowniczki socjalnej, zajmującej się wyłącznie pracą środowiskową, ponieważ wszystkie obowiązki administracyjne (wywiad środowiskowy, decyzje o przyznaniu świadczeń i innych form pomocy itp.) spoczywają na innych pracownikach socjalnych MOPS, zajmujących się od strony formalnej sprawami konkretnych rodzin.

F. Elementy programu aktywności lokalnej wykorzystane w Kolonii Bagno

Chociaż większość działań podejmowanych przez mieszkańców osiedla wynika z ich aktywności, wspieranej mniej lub bardziej przez pracowników socjalnych, to nie udało się na Bagnie zastosować instrumentów aktywnej integracji – poza szkoleniem dla liderów – choć udało się w innych częściach Szopienic, objętych programem PCAL. Wyjaśnieniem jest zbyt zaawansowane wykluczenie społeczne mieszkańców Osiedla i współwystępowanie wielu problemów, głównie chronicznego bezrobocia i alkoholizmu¹³. Uzyskane do tej pory efekty pokazują jednak, że przy dobrze prowadzonej pracy środowiskowej, nawet w przypadku

¹³ Dzięki temu, że program realizowany w Kolonii Bagno stanowi fragment większej całości, jaką jest PCAL Szopienice, mieszkańcy mogą korzystać ze wsparcia w ramach projektu systemowego POKL, nie kwalifikując się (przynajmniej na razie) do udziału w instrumentach aktywnej integracji, co w projektach tych jest wymagane.

tak utrwalonych problemów społecznych, możliwa jest pozytywna zmiana. Jest bardzo prawdopodobne, że w przypadku większości mieszkańców nie uda się osiągnąć efektu w postaci pełnej integracji zawodowej (trwałego powrotu na rynek pracy) i społecznej, niemniej to, co do tej pory udało się osiągnąć, należy ocenić bardzo pozytywnie. Nastąpiły zmiany w postawach uczestników projektu – od całkowicie roszczeniowych na częściowo aktywne, przełamano ich dysfunkcyjne sposoby przystosowania do rzeczywistości, pojawiły się nowe, pozytywne wzorce zachowań, wzmocnione zostało poczucie tożsamości społecznej i poczucie sprawczej kontroli nad własnym życiem. Pojawiło się również pewne poczucie wspólnoty i solidarności, co – jak wiadomo – w społecznościach dotkniętych zaawansowanym wykluczeniem jest czymś trudno osiągalnym. W swoich działaniach mieszkańcy wychodzą poza swoje osiedlowe środowisko, uczestnicząc coraz częściej w imprezach i wydarzeniach organizowanych w skali całej dzielnicy, miasta, a nawet regionu, dzięki czemu budują się więzi łączące tę małą społeczność z szerszym środowiskiem. Klimat działania i zaangażowania stwarza realne szanse dla pokolenia dzieci na przerwanie procesu dziedziczenia ubóstwa i wykluczenia.

G. Podsumowanie

Działania środowiskowe pracowników socjalnych uczestniczących w PCAL w osiedlu Bagno mają już prawie 10 letnią historię, ale dopiero ostatnie lata dzięki nowym instrumentom i finansowaniu z UE znacznie przyspieszyły zmiany.

Do silnych stron realizowanego projektu należy zaliczyć: wspieraną przez pracowników socjalnych aktywność mieszkańców w postaci zaangażowania całych rodzin, wzajemne oddziaływania sąsiedzkie; ciągłość działań od kilku lat; nowe pozytywne wzorce działania i sposoby przystosowania do rzeczywistości; oraz zaangażowanie młodzieży w wolontariat.

Są też jednak zagrożenia, wśród których uwagę zwracają dwa: a) brak koordynacji działań w MOPS – część pracowników socjalnych wypełnia swoje standardowe zadania w dzielnicy (nie uczestniczy w PCAL), nie śledzi zmian w osiedlu, nie dostrzega zmian, jakie zachodzą dzięki programowi, trzymają się sztywno litery prawa, w efekcie pojawiają się konflikty na tle sposobów interwencji (np. wniosek o odebranie dzieci rodzinie z problemem przemocy na tle alkoholu, mimo iż w tej rodzinie matka jest trzeźwa i razem z dziećmi bardzo angażuje się w działania, systematycznie uczestniczy we wszystkich aktywnościach w ramach PCAL); b) brak stałego wspierania przez MOPS – w mniejszym lub większym stopniu – działań w osiedlu, gdzie z uwagi na zaawansowany proces

wykluczenia społecznego, w przypadku wielu osób motywacja do działania jest bardzo krucha i wymaga ciągłego podtrzymywania.

4. 3. Programy Aktywności Lokalnej (PAL) w dzielnicach Bytomia¹⁴

A. Wstęp

Ważnym działaniem *Systemowego Projektu Aktywizacji (SPA)*, obejmującym w założeniu całe środowiska, było opracowanie w 2008 r. (z planem realizacji na 2009 rok) programów aktywności lokalnej dla mieszkańców dwóch dzielnic Bytomia – Rozbarku i Bobrka. W tych dwóch dzielnicach problemy społeczne – ubóstwo, bezrobocie, niedostosowanie społeczne, dezintegracja – występują w największym natężeniu. Znacząca część mieszkańców to osoby zagrożone wykluczeniem społecznym, bierne i utrwalone w przekonaniu o działaniach należnych im ze zewnątrz¹⁵.

Obie dzielnice mają długą i bogatą historię¹⁶. Szczególny rozwój dzielnic łączy się z czasem aktywności pobliskich kopalń i hut. Ich upadek miał istotne znaczenie dla dalszego funkcjonowania społeczności. Brak pracy i zmiany administracyjne przyczyniły się do dużej emigracji ludności. Pozostawione puste lokale niszczały lub były (i są) zasiedlane przez ludzi eksmitowanych z innych dzielnic miasta. Taka sytuacja powoduje antagonizmy i konflikty pomiędzy rdzenną ludnością a nowymi mieszkańcami, których styl życia pogłębia stan dezorganizacji dzielnicy.

B. Diagnoza potrzeb mieszkańców

W celu zdiagnozowania potrzeb mieszkańców zebrano informacje z Terenowych Punktów Pomocy Środowiskowej działających w dzielnicach objętych programem. Dokonano lustracji terenowych oraz przeprowadzono rozmowy z mieszkańcami, które pozwoliły na wstępną analizę potrzeb środowiska oraz ocenę możliwości realizacji planowanych działań i identyfikację ewentualnych barier. Tworzenie PAL było poprzedzone spotkaniem z udziałem Prezydenta miasta, na którym dokonano analizy silnych i słabych stron społeczności lokalnych, oceniono szanse i zagrożenia dla projektu oraz omówiono charakter i zakres występujących w dzielnicach problemów społecznych.

¹⁴ Opracowanie autorstwa E. Leśniak-Berek.

¹⁵ W 2008 roku aż 2106 osób z 999 rodzin z terenu dzielnicy Rozbark i 1327 osób z 500 rodzin z terenu dzielnicy Bobrek korzystało z usług MOPR (26,3% mieszkańców).

¹⁶ Pierwsze wzmianki o Bobrku można znaleźć już w dokumentach z 1369 r. a o Rozbarku nawet z 1233 r.

Ustalono, że największym problemem w dzielnicach jest bezrobocie oraz powiązane z nim ubóstwo. Osoby bez pracy stanowią 45% ogółu mieszkańców Bobrka w wieku produkcyjnym. Skutkiem jest poczucie wykluczenia społecznego, alkoholizm, ciężkie stany depresyjne, poczucie zniechęcenia i bierność życiowa. Powszechny jest syndrom wyuczzonej bezradności, uzależnienie od świadczeń społecznych i dziedziczenie dysfunkcji. Wskazane trudności powodują utrwalanie negatywnego wizerunku dzielnic, zarówno wśród mieszkańców (niechęć do identyfikacji z miejscem zamieszkania), jak i w odbiorze osób z zewnątrz. Niewiele osób jest zainteresowanych i zaangażowanych w poprawę warunków życia w dzielnicy. Nie sprzyja lokalnej aktywności brak ośrodka wspierającego i koordynującego inicjatywy lokalne. Nadto – jak wskazują sami autorzy PAL – utrudnia działania brak doświadczenia pracowników socjalnych w stosowaniu metod pracy ze środowiskiem lokalnym. Skuteczność programów zależy więc w dużej mierze od procesu nauki przez praktykę i doboru właściwych narzędzi oddziaływań.

C. Działania i współpraca w ramach PAL

W 2009 roku Program Aktywności Lokalnej o nazwie „CEL PAL” objął 61 uczestników w Bobrku i w Rozbarku. Natomiast w roku 2010 działania skierowano do kolejnych 40 osób (po 20 w każdej dzielnicy). Rekrutację do programu prowadzili pracownicy socjalni, zgodnie z wymogami uczestnictwa w projektach dotowanych ze środków unijnych.

Programy Aktywności Lokalnej w obu dzielnicach Bytomia objęły szereg działań mających na celu zwiększenie poziomu integracji społeczno-zawodowej mieszkańców zagrożonych wykluczeniem społecznym (tab. 1).

TABELA 1. Zasady realizacji i efekty działań podjętych w ramach PAL Bobrek i Rozbark

Podjęte działania	Zasada realizacji	Efekty dla społeczności
Punkt Informacji Lokalnej	Wsparcie udzielane przez specjalistów: prawnika, psychologa, doradcę zawodowego i pracowników socjalnych	Zwiększenie dostępności mieszkańców do informacji na temat ich praw i obowiązków oraz sposobów rozwiązywania ważnych problemów życiowych. Możliwość bezpośredniego skorzystania z poradnictwa
Klub dzielnicy	Organizacja czasu wolnego i kreowanie alternatywnych sposobów spędzania czasu	Stworzenie miejsca spędzania czasu wolnego oraz budowanie nowych zainteresowań

Podjęte działania	Zasada realizacji	Efekty dla społeczności
Aktywność animatora lokalnego	Poszukiwanie liderów lokalnych, „wyjście do” mieszkańców, organizacja festynów, meczów piłki nożnej, akcji społecznych, imprez okolicznościowych, wieców mieszkańców oraz spotkań „Grupy razem”	Poczucie bycia w centrum zainteresowania, możliwość włączenia się w proponowane działania
Prace społecznie użyteczne „Zielone brygady”	Porządkowanie terenów zielonych (sprzątanie skweru, placu, parku, nieużytków) oraz akcja sadzenia kwiatów i drzew	Działania na rzecz poprawy standardów życia w dzielnicy i poprawa wyglądu otoczenia. Budowanie poczucia odpowiedzialności za otoczenie. Zmniejszenie aktów wandalizmu
Festyny „Święto mieszkańców Bobrka” „Święto mieszkańców Rozbarku”	Proponowanie ciekawych i atrakcyjnych dla mieszkańców form spędzania wolnego czasu (występy artystów, gry, zabawy, konkursy, pokazy, nauka tańca, sztuk walki)	Możliwość aktywnego i ciekawego spędzenia czasu wolnego w najbliższym otoczeniu, integracja mieszkańców, promowanie spędzania czasu wspólnie z rodziną, promowanie spędzania czasu bez używek, uprawianie sportu, poznanie nowych miejsc
Mecze piłki nożnej „Jesienna liga podwórkowa”	Organizacja czasu wolnego dzieci i młodzieży, promowanie zdrowego stylu życia i uprawianie sportu	
Wyjazdy turystyczno-edukacyjno-integracyjne (niedalekie wyjazdy)	Organizacja czasu wolnego, turystyka (las, pobliskie dzielnice i miasta) i promowanie zdrowego stylu życia i uprawianie sportu (bieg na orientację, paintball, strzelanie z łuku, itp.)	
Imprezy okolicznościowe	Organizowanie spotkań „mikolajkowych” i „zajączkowych” dla dzieci	Nawiązanie współpracy z lokalnymi podmiotami gospodarczymi (sponsorzy prezentów), atrakcje dla dzieci
Wiece Dzielnicy	Debata mieszkańców nad problemami występującymi w środowisku (raz w miesiącu)	Możliwość wymiany opinii, myśli i pomysłów. Koncentracja na aktywności własnej i poczuciu istotnego wkładu w poprawę sytuacji lokalnej. Zwiększenie gotowości mieszkańców dzielnicy do podejmowania aktywności w zakresie rozwiązywania samodzielnie, pozainstytucjonalnie problemów lokalnych

Podjęte działania	Zasada realizacji	Efekty dla społeczności
Aktywność lokalnych liderów	Motywowanie mieszkańców dzielnicy do aktywnego udziału w działaniach, które mają przyczynić się do poprawy jakości życia w dzielnicy	Wzmacnianie integracji, działania na rzecz własnego otoczenia, usamodzielnianie społeczności
„Rada możliwych” (2009) „Grupa razem” (2010)	Spotkania osób mających wpływ na decyzje dotyczące życia dzielnicy – dyrektorów miejscowych szkół, proboszczów, policjantów dzielnicowych, liderów lokalnie działających organizacji pozarządowych, miejscowych właścicieli firm, aktywnych mieszkańców (raz w miesiącu)	Poczucie i możliwość wpływu na życie dzielnicy, możliwość bezpośredniego kontaktu z decydentami
Klub Integracji Społecznej	Aktywne uczestnictwo w zajęciach ze specjalistami, zdobywanie wiedzy i umiejętności potrzebnych na rynku pracy oraz w procesie reintegracji społecznej (spotkania edukacyjne, treningi, warsztaty)	Wzrost kompetencji społecznych mieszkańców dzielnicy. Poznanie własnego potencjału i mocnych stron. Uzupelnienie kompetencji zdobywanych w licznych szkoleniach zawodowych ¹

Źródło: opracowanie własne

E. Aktorzy działalności

Ważne zadanie PAL dotyczące budowania współpracy oraz koordynacji działań instytucji i organizacji znaczących dla społeczności, realizowane jest głównie poprzez indywidualne kontakty oraz spotkania „Grupy Razem”, skupiającej kierowników instytucji i organizacji lokalnych działających w dzielnicach. Ta ciekawa inicjatywa to próba tworzenia kanałów przepływu informacji oraz wymiany poglądów i pomysłów. Stanowi dobrą podstawę do nawiązywania współpracy, ale wymaga dopracowania poprzez tworzenie konkretnych planów zmian oraz ich realnej implementacji.

Najważniejszym partnerem w dzielnicy Rozbark jest Wydział Zamiejscowy w Bytomiu Akademii Humanistyczno–Ekonomicznej w Łodzi (udostępnianie pomieszczeń, pomoc przy organizacji imprez i uczestnictwo w spotkaniach „Grupy razem”). Nawiązano także współpracę z Bytomskim Centrum Kultury (wymiana informacji dotyczących imprez kulturalnych i uczestnictwo w spotkaniach „Grupy razem”) i świetlicą środowiskową (uczestnictwo w spotkaniach „Grupy razem”). W dzielnicy Bobrek najważniejszym partnerem jest parafia p.w.

Św. Rodziny (udostępnianie pomieszczeń na potrzeby realizacji działań grupy samopomocy, pomoc przy promocji działań projektowych i uczestnictwo księży z parafii w spotkaniach „Grupy razem”). Do wspólnych działań włączyły się także szkoły: Zespół Szkół Specjalnych nr 3 w Bytomiu i Szkoła Podstawowa nr 16 oraz Fundacja „Dom Nadziei” i niepubliczny zakład opieki zdrowotnej – Katolicki Ośrodek „Dom Nadziei”.

W obu dzielnicach pozyskano do współpracy Policję i Straż Miejską (utworzono Punkt Policjantów Dzielnicowych, zapewniających bezpieczeństwo na festynie i udział w spotkaniach „Grupy razem”), Administrację domów mieszkalnych (organizacja akcji – „Zielone brygady” i udział w spotkaniach „Grupy razem”), Powiatowy Urząd Pracy (organizacja Punktu Pomocy Koleżeńskiej) i Urząd Miejski (organizacja akcji elektronicznej rejestracji i identyfikacji psów).

W bytomskim SPA, podobnie jak w przeważającej większości projektów, działania są organizowane głównie z inicjatywy pracowników socjalnych. Propozycje własnych działań uczestników PAL są do tej pory incydentalne (np. projekt sprzątania dzielnicy), ale to spośród uczestników PAL wyłonili się *lokalni liderzy*, którzy chętnie pomagali przy organizacji festynów i brali udział w spotkaniach „Grupy razem” jako reprezentanci mieszkańców dzielnic. *Liderzy lokalni to osoby, które chcą działać na rzecz społeczności lokalnej, dostrzegają potrzebę zmian, angażują się w życie społeczne swoich społeczności lokalnych, pełnią w nich aktywne role, bądź wykazują potencjał, aby je pełnić* (koordynatorka Projektu). Aktywność samych liderów nie wystarczy, istota ich roli polega na motywowaniu uczestników programu i mieszkańców dzielnicy do aktywnego udziału w działaniach, które mają przyczynić się do poprawy jakości życia w dzielnicy.

F. Działania PAL – zasięg i skuteczność

Instrumenty aktywnej integracji są kierowane w głównej mierze do uczestników Projektu, z którymi zawarto porozumienie (zobowiązanie, które zastępuje kontrakt socjalny¹⁷), relatywnie małej grupy osób (40 w 2010 r.). Zgodnie z deklaracją pracowników socjalnych zaangażowanych w projekt – działania proponowane w ramach PAL nie generujące kosztów mają na ogół charakter otwarty, tzn. mogą z nich korzystać także pozostali mieszkańcy dzielnicy. Należy

¹⁷ W PAL w Bytomiu nie stosuje się kontraktu socjalnego, co jest podyktowane zamiarem rozróżnienia metody środowiskowej od metody pracy z indywidualnym przypadkiem. Porozumienie jest spisywane na formularzu znacznie krótszym i prostszym niż kontrakt socjalny. Służy udokumentowaniu wzajemnych ustaleń między klientem i koordynatorem PAL, odnoszących się do uczestnictwa w programie (Beata Żukowska).

podkreślić, że nawiązywanie współpracy z szerszym otoczeniem nie jest w projekcie priorytetowym działaniem, raczej formalnym kryterium do sfinansowania projektu.

Wśród działań dostępnych dla wszystkich mieszkańców dzielnic są festyny, wiece i zielone brygady (w dwóch ostatnich biorą udział przede wszystkim uczestnicy programu, rzadko inne osoby). Do takich działań zaliczyć należy także: wyjazd o charakterze turystyczno-edukacyjno-integracyjnym (brali udział uczestnicy PAL z rodzinami), a dla dzieci i młodzieży z dzielnic: jesienna liga podwórkowa i imprezy okolicznościowe: wyjazdy do kina, „Spotkanie mikolajkowe”.

Zdaniem realizatorów bytomskich programów aktywności lokalnej, największym osiągnięciem jest *skupienie instytucji, organizacji i mieszkańców wokół wspólnego celu, jakim jest poprawa jakości życia i wizerunku dzielnicy. Ponadto są to aktywne działania mieszkańców i uświadomienie im potrzeby realizacji programu. Głównymi elementami odróżniającym i PAL od pozostałych działań w SPA jest „widoczność na zewnątrz” i adresat, jakim jest społeczność lokalna, a nie indywidualny klient pomocy społecznej*” (koordynatorka Programu). Analiza efektów współpracy wskazuje na konieczność intensyfikowania oddziaływań skierowanych do wszystkich mieszkańców i włączania ich w proces zmian. Indywidualna satysfakcja uczestników i realizatorów programu nie wystarcza, brakuje konkretnych działań w postaci powoływania nowych urzędzeń socjalno-kulturalnych czy widocznych inicjatyw samopomocowych.

G. Podsumowanie

Działania realizowane w ramach bytomskich Programów Aktywności Lokalnej są ważne i potrzebne. Pracownicy socjalni w materiałach ewaluacyjnych ujawniają, że realizacja zadań przysporzyła im wielu trudności (opóźnienia z powodu braku środków, rozbieżności pomiędzy oczekiwaniami a faktycznymi działaniami realizowanymi w dzielnicach, brak doświadczenia w korzystaniu z trzeciej metody pracy socjalnej). Aktywność skupia się głównie na wybranych członkach społeczności, co nie pozwala na pełniejsze wykorzystanie walorów pracy środowiskowej. Zaangażowanie pozostałych członków społeczności polega w zasadzie tylko w uczestnictwie w organizowanych w ramach PAL formach spędzania czasu wolnego, które są sporadyczne. Praca z pojedynczymi osobami powinna stanowić wstępny etap podejmowanych działań, aby wyłonić lokalnych liderów. Konieczne jest sukcesywne rozszerzanie działań, aby angażować wszystkich mieszkańców, zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio, poprzez korzystanie przez nich z powoływanych instytucji socjalno-kulturalnych.

4.4. Program Aktywności Lokalnej w Osiedlu Kaufhaus w Rudzie Śląskiej¹⁸

A. Wstęp

Program Aktywności Lokalnej jest realizowany dla Osiedla Kaufhaus od czerwca 2008 roku, gdy Rada Miasta Ruda Śląska podjęła uchwałę w sprawie jego przyjęcia. Program jest zintegrowany z projektem systemowym „*Ruda Śląska – szansą dla wszystkich*”, który realizuje Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Rudzie Śląskiej, a jest współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach komponentu regionalnego Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007–2013¹⁹.

Celem głównym projektu jest integracja społeczna i zawodowa społeczności lokalnej Osiedla Kaufhaus zagrożonej wykluczeniem społecznym, ze szczególnym uwzględnieniem biernych zawodowo klientów pomocy społecznej²⁰. W pierwszym roku realizacji projektu działaniem objęto około 50 takich osób²¹ i ich rodziny. Podpisano z nimi umowy, określające ich uprawnienia i obowiązki jako beneficjentów Programu, które nie mają formy kontraktu socjalnego.

B. Charakterystyka osiedla Kaufhaus

Osiedle Kaufhaus, dawne osiedle patronackie przy Hucie „Pokój” (wtedy Friedenshütte), powstało na przełomie XIX i XX wieku jako miejsce osiedlania się pracowników Huty. Osiedle jest otoczone ze wszystkich stron terenami produkcyjnymi huty (po restrukturyzacji i podziale huty na mniejsze spółki, część tej przestrzeni jest poprzemysłowym nieużytkiem). W latach 90., w okresie

¹⁸ Opracowanie Programu autorstwa W. Mandrysza

¹⁹ Priorytetu VII Promocja integracji społecznej, Działania 7.1 Rozwój i upowszechnienie aktywnej integracji, Poddziałania 7.1.1 Rozwój i upowszechnianie aktywnej integracji przez ośrodki pomocy społecznej

²⁰ Zgodnie z uchwałą RM Ruda Śląska z dnia 26.06.2008 w sprawie przyjęcia Programu Aktywności Lokalnej dla Osiedla Kaufhaus, cele szczegółowe projektu to m.in.: tworzenie warunków do powstania inicjatyw i struktur funkcjonujących na rzecz społeczności lokalnej, aktywizacja osób zagrożonych wykluczeniem społecznym (m.in. poprzez podniesienie kwalifikacji zawodowych, podniesienie kompetencji i umiejętności społecznych, wzrost motywacji do zmiany stylu życia, utrwalenie mechanizmów samopomocy wśród mieszkańców), tworzenie płaszczyzny dialogu obywatelskiego, zmiana negatywnego wizerunku Osiedla Kaufhaus i jego mieszkańców, wzmocnienie ich zaangażowania w sprawy społeczności lokalnej i wzrost tożsamości terytorialnej.

²¹ W 2009 roku liczbę ograniczono do 30 osób, tych którzy są najbardziej zaangażowani w działania w ramach projektu, a w 2010 roku podpisano tylko 20 umów, z uwagi m.in. na mniejsze środki przeznaczone na realizację projektu.

podupadania i restrukturyzacji Huty „Pokój”, osiedle zostaje włączone do zasobów komunalnych miasta. Dawna, nowoczesna zabudowa osiedla, obecnie jest w dużej części zdegradowana, mieszkania nie spełniają standardów higienicznych i funkcjonalnych, co spowodowało, że przekształcono je w lokale socjalne. Przez ostatnie 20 lat teren osiedla zasiedlali mieszkańcy, którzy z powodu zaległości czynszowych utracili swoje dotychczasowe lokale. W ten sposób osiedle stało się swoistym „gettem biedy”, zamieszkałym przez osoby dotknięte wielorakimi problemami. Obecnie spośród około 1300 gospodarstw domowych, ponad połowa korzysta z jakiejś formy pomocy z Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej. W opinii mieszkańców, taka kumulacja problemów społecznych w jednym miejscu oznacza brak właściwych wzorów zachowań, socjalizowanie do zachowań patologicznych, brak więzi społecznej między mieszkańcami i degradowanie przestrzeni.

C. Działania na rzecz aktywizacji społecznej

Działania na rzecz społeczności lokalnej, które wskazane są w dokumentach i które ujawniają w wypowiedziach osoby zaangażowane w funkcjonowanie PALu na osiedlu Kaufhaus, to między innymi spotkania edukacyjno-kulturalne prowadzone głównie w świetlicy projektu, zajęcia: plastyczne, muzyczne, fotograficzne itp. Kierowane są do wszystkich mieszkańców osiedla, ale dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, które podpisały umowy w ramach programu PAL są obowiązkowe. Świetlica utworzona na potrzeby Projektu stała się miejscem realizacji funkcji społeczno-kulturalnych na osiedlu.

Pracownicy socjalni i osoby biorące udział w Programie podkreślają małe zainteresowanie tego typu zajęciami wśród mieszkańców osiedla nie będących uczestnikami programu. Zaobserwowano zmianę, więcej osób zaczęło przychodzić do świetlicy, gdy PAL otrzymał darmowe pieczywo, które rozdawano w czasie zajęć popołudniowych. Ponieważ część osób zainteresowana była jedynie otrzymaniem pieczywa, co dezorganizowało zajęcia, wprowadzono preferencje dla osób uczestniczących w zajęciach. Organizowane w świetlicy PALu imprezy okolicznościowe (Mikołajki, Jasełka Walentynki, Dzień Kobiet, Śniadanie Wielkanocne, Bale przebierańców (dla dzieci, ale i dla dorosłych) spotkały się z dość dużym zainteresowaniem mieszkańców nie objętych bezpośrednio programem, szczególnie dzieci. W szkoleniu liderów wzięło udział 6-cioro mieszkańców osiedla, w większości uczestnicy projektu. Powstał pomysł zawiązania Stowarzyszenia na rzecz Kaufhausu.

D. Rozwiązywanie problemów społeczności lokalnej

Głównym narzędziem rozwiązywania problemów społecznych i aktywizacji społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w ramach programu, są realizowane prace społecznie użyteczne²², kursy umiejętności społecznych i zawodowych (poruszanie się po rynku pracy), podnoszenie kompetencji komunikacyjnych i samoprezentacji, szkolenia zawodowe itp. W pracach społecznie użytecznych biorą udział bezrobotni uczestnicy projektu, bez prawa do zasiłku. Udział w pracach społecznie użytecznych ma na celu zapewnienie osobom bezrobotnym minimalnych środków do życia, wsparcie działań społeczności lokalnych oraz, przede wszystkim, ich dyscyplinowanie w zakresie wywiązywania się z codziennych obowiązków i ograniczenie pracy „na czarno”. W ramach projektu wyremontowano 15 klatek schodowych, oczyszczono i odbudowano zaniedbany park przylegający do Osiedla, zbudowano nowy plac zabaw. Działania te realizowano z inicjatywy uczestników PAL, byli więc pozytywnie zmotywowani. Dewastacja placu zabaw – prawdopodobnie przez tzw. „złomiarzy” – spowodowała ich frustrację i zanik zainteresowania pracami na rzecz Osiedla.

E. Współpraca i koordynacja działań

Projekt realizowany jest w oparciu o zasoby instytucjonalne miasta Ruda Śląska: Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej i Klub Integracji Społecznej, PAL-animatory, Zespół ds. Pozyskiwania Funduszy i Realizacji Projektów, przy wsparciu Miejskiego Przedsiębiorstwa Gospodarki Mieszkaniowej. Na terenie osiedla nie funkcjonuje żadne stowarzyszenie czy organizacja pozarządowa, nie ma również innych form zaangażowania społecznego. Brak też lokalnych przedsiębiorców, poza nielicznymi przykładami w branży usługowej. Nie ma także parafii w granicach osiedla, która mogłaby w sposób naturalny stanowić wsparcie instytucjonalne dla podejmowanych w projekcie działań. Także spółki powstałe wskutek restrukturyzacji Huty nie są zainteresowane wspieraniem projektu. Z informacji uzyskanych od koordynatora projektu wynika, że obecny właściciel Domu Handlowego „Kaufhaus”, który za własne środki wyremontował budynek i uchronił przed popadnięciem w ruinę, też nie jest zainteresowany włączeniem się w działania na rzecz społeczności Osiedla.

Koordynator Programu podkreśla, że PAL dla Osiedla Kaufhaus w późniejszych etapach jego realizacji wiąże się z projektem rewitalizacji Osiedla. Zwraca

²² Obecnie prace podejmują 23 osoby, w tym piętnastu uczestników Programu Aktywności Lokalnej dla Osiedla Kaufhaus i ośmiu innych ochotników z terenu Osiedla.

jednak uwagę, że działania te są szczególnie trudne z uwagi na brak zainteresowania potencjalnych partnerów społecznych. Natomiast wiedza mieszkańców Osiedla na temat podejmowanych działań rewitalizacyjnych jest mała i nie kryją oni niezadowolenia z powodu uciążliwości prowadzonych prac remontowych.

F. Z opinii pracowników socjalnych

Zdaniem pracowników socjalnych podstawowym problemem, zwłaszcza na początku realizacji projektu, są roszczeniowe postawy mieszkańców i nieangażowanie się w działania. Działania integrujące członków projektu i mieszkańców wymagały bardzo dużego zaangażowania animatorów i pracowników socjalnych, ale nie przynosiły oczekiwanych efektów. Uczestnicy PAL-u dosyć chętnie podejmują działania w ramach prac społecznie użytecznych, ale głównie z powodu możliwości zarobkowania w formie pieniężnej, co w przypadku pomocy dostępnej z Miejskiego Ośrodka Pomocy nie jest regułą. Trudniej zachęcić ich do udziału w zajęciach kulturalno-edukacyjnych w ramach PAL.

W pierwszym etapie projektu animatorami były osoby nie związane zawodowo z MOPS w Rudzie Śląskiej, zatrudnione na umowy zlecenia. Obecnie część animatorów, to osoby pracujące w Klubie Integracji Społecznej i pracownicy socjalni jednocześnie pełniący rolę animatorów. Ich zadaniem model pracy kulturalno-edukacyjnej nie sprawdza się z uwagi na małe zainteresowanie beneficjentów i innych mieszkańców osiedla. Łączenie dwóch funkcji: animatora i pracownika socjalnego nie jest dobre, bo pracownik socjalny jest postrzegany w roli urzędnika, który wymaga, kontroluje, udziela świadczeń, ale może również je odebrać. Lepiej sprawdzają się w roli animatorów pracownicy KIS-u, choć najlepsze są osoby nie związane z tymi instytucjami.

Sukcesem jest, wg pracowników socjalnych, stała grupa osób regularnie uczestniczących w zajęciach, wykonujących prace społecznie użyteczne i kształtowanie się wśród mieszkańców osiedla myślenia w kategoriach wspólnoty, w kategoriach „my”, czego potwierdzeniem jest wzrost zainteresowania dla udziału w pracach na rzecz społeczności.

G. Podsumowanie

Społeczność lokalną osiedla Kaufhaus cechuje duży stopień dezintegracji społecznej, bardzo niski poziom kapitału społecznego, który można uruchomić w celu podjęcia działań aktywizujących całą społeczność, ubóstwo masowe i utrwalone współwystępujące z innymi problemami społecznymi, brak zaufania i chęci do współpracy mieszkańców z instytucjami władzy lokalnej i instytucjami pomocowymi. Wskazane zjawiska utrudniają realizowanie ogólnospołecznych

założeń projektu i aktywizowanie społeczności. Podejmowane działania w ramach programu PAL skupiają się głównie na klientach pomocy społecznej, niewystarczająco na działaniach aktywizujących społeczność lokalną. Dość mocno rozbudowane są narzędzia aktywnej integracji społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, natomiast w niewielkim stopniu udało się włączyć do działań pozostałych mieszkańców.

Mimo występujących problemów, PAL dla osiedla Kaufhaus stanowi pierwszy krok w procesie organizowania społeczności lokalnej. Uruchomiony lokalny kapitał społeczny i aktywność lokalnych liderów wspierane instytucjonalnie sprzyjać mogą integracji społecznej, ujawnieniu partnera po stronie społeczności lokalnej, jej faktycznego reprezentanta.

ZAKOŃCZENIE

Krótki okres realizacji zaprezentowanych wyżej Programów Aktywności Lokalnej (PAL) i fakt, że wiele z podjętych w ich ramach inicjatyw jest w trakcie realizacji, nie pozwala na formułowanie zbyt daleko idących konkluzji, dlatego ograniczymy się do zasygnalizowania kilku hipotez, które – w opinii zespołu badawczego – powinny być poddane weryfikacji poprzez badania ewaluacyjne, prowadzone na reprezentatywnej próbie tych programów.

Po pierwsze – oddziaływania środowiskowe Programów Aktywności Lokalnej PAL są dosyć skromne, ograniczają się przede wszystkim do klientów pomocy społecznej i/lub ich najbliższych.

Po drugie – badane Programy Aktywności Lokalnej z reguły w ograniczonym zakresie korzystają ze wsparcia w postaci wolontariatu czy też organizacji III sektora – działających w środowisku lokalnym – wyjątkiem jest tu Nikiszowiec, w którym Program Aktywności Lokalnej zyskał poważne wsparcie ze strony silnych lokalnych liderów i oddolnych inicjatyw. Potwierdza to znaną prawidłowość, że koniecznym warunkiem powodzenia w pracy ze społecznością jest minimalny poziom samoorganizacji społecznej (kapitału społecznego), tam gdzie go nie ma – konieczna jest praca od podstaw – czyli wykorzystanie podejścia określanego jako budowanie potencjału społeczności (*community capacity building*), rozumianego jako praca na rzecz rozwoju i/lub wzmocnienia lokalnych organizacji, budowania nieformalnych struktur współpracy i współdziałania, działania edukacyjne, szkoleniowe, adresowane do całej populacji, których celem jest kształtowanie umiejętności definiowania i osiągania celów oraz partycypacji w projektach realizowanych dla i w społeczności lokalnej [Skinner 1997].

Po trzecie – jak pokazują doświadczenia krajów o rozbudowanych tradycjach pracy ze społecznościami w środowiskach dotkniętych wielorakimi upośledzeniami, gdzie poziom dezorganizacji społecznej jest wysoki, a oczekiwane zmiany powinny obejmować niemal wszystkie sektory życia społeczności – od odbudowy więzi społecznej poprzez edukację, tworzenie miejsc pracy (niekonierniecznie w sektorze rynkowym) kulturę, czy aktywność obywatelską – jedynym sensownym rozwiązaniem są całościowe programy rewitalizacji danego obszaru miasta, stanowiące element zintegrowanej, kompleksowej polityki miejskiej (zgodnie z wytycznymi sformułowanymi w Agendzie Terytorialnej UE i tzw. Karcie Lipskiej na Rzecz Zrównoważonych Miast Europejskich, przyjętych na Nieformalnym Spotkaniu Ministrów Państw Członkowskich UE ds. Spójności Terytorialnej i Rozwoju Miast, 24–25 maj 2007, Lipsk). Jak dotąd, tego rodzaju myślenie z trudem przebija się do mentalności lokalnych władz, choć zdecydowana większość gmin posiada Lokalne Programy Rewitalizacji (co jest warunkiem uzyskania dotacji w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych) [szerzej Wódz, Wódz, 2009].

I po czwarte – doceniając ogromny wysiłek pracowników socjalnych, „oddelegowanych” do prowadzenia animacji społecznej (opartej na wzorach CAL-owskich) w ramach opisanych wyżej Programów Aktywności Lokalnej należałoby poważnie przemyśleć formułę tego rodzaju działań aktywizujących, w których rolę animatorów pełnią pracownicy MOPs-u, a nie np. niezależni od władz publicznych (samorządowych), zatrudnieni na kontraktach lub wyłonieni spośród „naturalnych”, liderów organizatorzy pracy środowiskowej (*community workers*). Jak wynika z przeprowadzonych obserwacji, model animatora – pracownika socjalnego nie sprawdza się tam, gdzie interesy społeczności (grupy mieszkańców) pozostają w mniej lub bardziej ewidentnej kolizji z interesami instytucji pomocy społecznej, zatrudniającej pracownika socjalnego, który, czy tego chce czy nie, musi respektować reguły gry wyznaczone przez formalne regulacje i ograniczenia wynikające ze statutowych zadań pomocy społecznej. Bazujące na modelu CAL programy aktywności lokalnej nie uwzględniają w dostatecznej mierze (albo wcale) konfliktowego aspektu relacji pomiędzy klientami pomocy społecznej a reprezentującymi tę instytucję pracownikami socjalnymi. Na przykładzie Nikiszowca widać, że większa niezależność lokalnych liderów od instytucji publicznych daje lepsze rezultaty w pobudzaniu oddolnej aktywności społecznej niż pełne poświęcenia zaangażowanie najbardziej nawet kompetentnych pracowników socjalnych. Ale podkreślmy – są to bardzo wstępne sugestie, które z pewnością będą poddawane weryfikacji w dalszych badaniach.

BIBLIOGRAFIA

- Błok W., Raport końcowy Matra COP, Leeuwarden, Poznań, Gdańsk, 2002.
- Czerkawska M., Mika K. (red.) 2008, *Animator skuteczny, poradnik dla wszystkich, którzy chcą coś zmienić w społeczności lokalnej*, FISPP, Warszawa,
- Dumoulin P., Dumont R., Bross N., Masclet G. [2006], *Travailler en Réseau. Methodes et pratiques en intervention sociale*, Paris, .
- Hercel P., Skrzypczak B. (red.) [2006], *Kim jest animator społeczny?*.
- Jordan P. [2007], *Ośrodek Pomocy i Aktywności społecznej – doświadczenia programu Centrum Aktywności Społecznej*, [w:] Jordan P. (red.) *Ośrodek pomocy i aktywności społecznej, renesans pracy środowiskowej*, Warszawa.
- Jordan P., Skrzypczak P. [2002], *Centrum aktywności lokalnej jako metoda rozwoju społeczności lokalnej*, Warszawa.
- Kowalczyk B. [2009], *Programy aktywności lokalnej szansą rozwoju pracy socjalnej metodą organizowania społeczności lokalnej?* [w:] K. Wódz, K. Faliszek (red.), *Aktywizacja – integracja – spójność społeczna. W poszukiwaniu innowacyjnych rozwiązań w obszarze polityki społecznej i pracy socjalnej*, Toruń.
- Krajowy program *Zabezpieczenie społeczne i integracja społeczna na lata 2006–2008*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa [2006].
- Kubisch A.B., *Comprehensive Community Initiatives: Lessons in Neighborhood Transformation*, www.nhi.org/online/issues/85/compcomint.html, 1985.
- Lewenstein B. *Obywatelskie strategie i modele wprowadzania “zmiany społecznej” w miejskich społecznościach lokalnych- doświadczenia amerykańskie*, [w:] *Aktywność obywatelska w rozwoju społeczności lokalnych*, M. Warowicki, Z. Woźniak (red.) [2001], Warszawa.
- Miley Krogsrud K. O’Melia M., Dubois B. L. [1995], *Generalist Social Work Practice. An Empowering Approach*, Bostn.
- Miżejewski C. [2009] *Aktywna integracja – nowa formuła pomocy społecznej* www.ops.pl/dzl.php?id=246.
- Niesporek A., Wódz K. [2003], *Grupy marginalizowane, przedsiębiorczość społeczna, praca socjalna-strategia rozwoju społeczności lokalnych*, [w:] T. Kaźmierczak, M. Rym-sza (red.) *W stronę aktywnej polityki społecznej*, Warszawa.
- Pilch T., Lepalczyk I. (red.) [1993], *Pedagogika społeczna*, Warszawa.
- Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007–2013*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa [2007].
- Rothman J. [1976], *Three Model of Community Organization Practice*, [w:] F. M. Cox et al. (red.) *Strategies f Community Organization*, Illinois, s. 22–38.
- Rymsza M. *Praca socjalna i pracownicy socjalni w modelu aktywnej polityki społecznej*, [w:] Wódz K., Piątek K. [2004], *Socjologia i polityka społeczna a aktualne problemy pracy socjalnej, dylematy teorii i praktyki*, Toruń.
- Smolińska-Theiss B. (red.) [1991], *Węgrów, siły społeczne małego miasta*, Warszawa.
- Skinner S. [1997], *Building Community Strengths: A Resource Book on Capacity Building*, London.
- Szarfenberg R. [2007], *Rodzaje i formy aktywnej polityki społecznej*, [w:] Firlit-Fesnak G., Szyłko-Skoczny M., *Polityka społeczna*, Warszawa.
- Teofilaska J. [2007], *Katowice Nikiszowiec. Miejsca Ludzie Historia*, Katowice.

- Theiss W. [2001], *Mała Ojczyzna: kultura-edukacja-rozwoj lokalny*, Warszawa, Twelve-trees A. [2002], *Community Work* (wyd. 3). Houndmills.
- Warowicki M, Woźniak Z., *Aktywność obywatelska w rozwoju społeczności lokalnej*, Warszawa, 2001.
- Uchwała nr LV/1151/10 Rady Miasta Katowice z dnia 22 marca 2010 r.
- Uchwała nr XXXIX/806/09 Rady Miasta Katowice z dnia 23 marca 2009 r.
- Wódz K. [1998], *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*, Katowice.
- Wódz K. [2000], *Wprowadzenie*, [w:] K. Wódz, S. Pawlas-Czyż (red), *Praca socjalna wobec nowych obszarów wykluczenia społecznego*, Toruń.
- Wódz J., Wódz K. [2009], *Restrukturyzacja ekonomiczna województwa śląskiego a przekształcenia społeczno-kulturowe miast. W poszukiwaniu nowej tożsamości*, [w:] *Człowiek-Miasto-Region. Związki i Interakcje. Księga Jubileuszowa Bohdana Jałowieckiego*. G. Gorzelak, M. S. Szczepański, [w:] Ślęzak-Tazbir (red.), Warszawa.
- Zasady Przygotowania, realizacji i rozliczania projektów systemowych Ośrodków Pomocy Społecznej, Powiatowych Centrów Pomocy rodzinie oraz Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Systemie realizacji Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007–2013*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego Warszawa grudzień 2008

Strony internetowe:

www.mmsilesia.pl; www.razemdlanikiszowca.pl; www.mops.katowice.pl

Źródła internetowe:

www.spa.mopr.bytom.pl

www.spa.mopr.bytom.pl/viewpage.php?page_id=19

Artykuły prasowe:

Dziennik Zachodni, 25.04.2008 Nikiszowiec bez ochrony

Kazimiera Wódz
Krystyna Faliszek
Barbara Kowalczyk
Ewa Leśniak-Berek
Witold Mandrysz

**LOCAL ACTIVITY PROGRAMS AS AN INSTRUMENT OF COMMUNITY
ORGANIZING FOR PROBLEM SOLVING**

(Summary)

The aim of research, led by Social Work Unit, University of Silesia, was an attempt to evaluate the efficiency of the new social integration instrument – Local Activity Programs. The focus of the research, effectuated in three towns of Silesian Voivodship-Bytom, Katowice and Ruda Śląska was to get an answer to the fundamental question: are the actions addressed to the excluded populations, undertaken in Local Activity Programs making use of methods of community organizing and what is the impact of these actions on the larger communities? Presented case studies: Local Activity Programs led in two communities in Katowice-Nikiszowiec and Bagno, in two communities of Bytom-Bobrek and Rozbark and one in Ruda Śląska-Kaufhaus – showed the weakness and strengths

of these Programs, the conditions which had and still have impact on their course and the efficacy of Local Activity Programs as a tool for active integration and community problem - solving.

Keywords: Animation, social mobilization, empowerment, self-reliance, integration, community organizing, local leadership, marginalization, exclusion